

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НЕЛІБЕРАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ILLIBERARY DEMOCRACY

Кадук Н.І.,

кандидат політичних наук, доцент,

*доцент кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою
Одеського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

Стаття присвячена висвітленню сутності концепції неліберальної демократії. Провідною тенденцією політичного розвитку в сучасному світі є рух у напрямі демократії, аналіз співвідношення теорії та практики в цій сфері виявляє істотну невідповідність і спонукає науковців до подальших досліджень у цій сфері. Метою статті є розкриття сутності концепції неліберальної демократії як одного з різновидів дефектних демократій.

На думку німецького політолога В. Меркеля, ліберальна (або вбудована) демократія складається з п'яти режимних частин: демократичного виборчого режиму, прав політичної участі, громадянських свобод, горизонтальної підзвітності, гарантії того, що демократично обрані представники здійснюють ефективне врядування.

Типологія дефектних демократій передбачає їх розподіл на чотири субтипи: «ексклюзивна демократія» (спричиняється пошкодженнями у виборчій системі та сфері політичних прав); «демократія з анклавом» (виникає у разі пошкодження ефективності демократичної влади, зумовленого тим, що певні структури врядування випадають з-під контролю демократично створених інститутів та одержують можливість контролювати його окремі сегменти); «неліберальна демократія» (характеризується пошкодженням верховенства права); «делегативна демократія» (викликана до життя пошкодженням горизонтальної підзвітності демократичної влади).

На особливу увагу, з нашої точки зору, заслуговує саме неліберальна демократія, яка є найпоширенішим субтипом дефектної демократії в сучасному світі і до якої можна також віднести і Україну.

У контексті неліберальної демократії порушення демократичних стандартів може знаходити своє відображення у двох різних сферах: 1) сфері громадянських свобод, обмежуючи свободу слова, інформації або асоціацій; 2) сфері відносин між громадянами та державою, порушуючи рівний доступ громадян до суду, їх рівність перед законом та право меншин на захист.

Неліберальну демократію в концептуальному плані слід розглядати як субтип дефектної демократії, для якої притаманні порушення у сфері забезпечення верховенства права. Подальша демократизація видається важким, але посилюючим завданням для неліберальних демократій, у тому числі і для України. Підвищення рівня політичної та правової культури громадян, а також активізація політичної участі сприятимуть формуванню сильного громадянського суспільства, яке здатне дати поштовх для проведення реформ, результатом яких може стати усунення дефектів неліберальної демократії.

Ключові слова: демократія, неліберальна демократія, дефектна демократія, дефекти демократії, демократизація, країни «нової демократії».

The article is devoted to the analysis of the essence of the concept of illiberal democracy. The leading trend in political development in the modern world is the movement towards democracy, but the analysis of the correlation between theory and practice reveals a significant discrepancy and encourages scholars to further research in this field.

The purpose of the article is to reveal the essence of the concept of illiberal democracy as one of the varieties of defective democracies.

In the opinion of the German political scientist Wolfgang Merkel, a liberal (or, as he calls it, embedded) democracy consists of five regime parts: 1. democratic electoral regime; 2. rights of political participation, 3. civil liberties, 4. horizontal accountability, 5. Guarantees that democratically elected representatives exercise effective governance. Accordingly, when a particular regime is violated, defective democracies arise.

The typology of defective democracies implies their division into four subtypes: "exclusive democracy" (caused by damage to the electoral system and the field of political rights); "democracy with the enclaves" (arises when the effectiveness of democratic government is damaged, due to the fact that certain governance structures fall out of control of democratically established institutions and receive the opportunity to control its separate segments); "illiberal democracy" (characterized by violation of the rule of law); "delegated democracy" (caused by damage to horizontal accountability of democratic government).

In the context of a illiberal democracy, violations of democratic standards can be reflected in two different areas:

- 1) the sphere of civil liberties, restricting freedom of speech, information or associations;
- 2) the sphere of relations between citizens and the state, violating the equal access of citizens to the court, their equality before the law and the right of minorities to protection.

Illiberal democracy is the most widespread subtype of defective democracy in the modern world and to which Ukraine can also be attributed.

In the conceptual framework, illiberal democracy should be seen as a subtype of defective democracy, which is characterized by violations of the rule of law. Further democratization appears to be a difficult but feasible task for illiberal democracies, including for Ukraine. Increasing the political and legal culture of citizens, as well as activating political participation, will contribute to the formation of a strong civil society that can give impetus to reforms that can result in the elimination of defects in illiberal democracy.

Key words: democracy, illiberal democracy, defective democracy, defects democracy, democratisation, countries "of the new democracy".

Постановка проблеми. Провідною тенденцією політичного розвитку в сучасному світі є рух у напрямі демократії. Хоча суспільно-політичні зміни останніх десятиліть призвели до безпрецедентного за своїм розмахом поширення демократичної моделі побудови політичної системи у різних регіонах світу та утвердження цінностей демократії у суспільній свідомості мас у планетарному масштабі, аналіз співвідношення теорії та практики виявляє істотну невідповідність і спонукає науковців до подальших досліджень у цій сфері.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження питань нових форм сучасної демократії зроблено представниками зарубіжних політологічних шкіл. Зокрема, вивченням проблематики неліберальних та дефектних демократій займалися такі дослідники, як Фарід Закарія, Ларрі Даймонд, Вольфганг Меркель, Аврель Круассан, Ганс-Юрген Пугле, Гіллєрмо О'Доннелл, Філіпп Шміттер та інші. Проблеми сучасної демократії потребують особливої уваги з боку науковців у посткомуністичних країнах через те, що таким країнам доводиться не лише долати інерцію попередньої недемократичної практики, але й адаптуватися до нових підходів до демократичного врядування, тому що сама демократія постійно еволюціонує у пошуку адекватних відповідей на виклики часу.

Метою статті є розкриття сутності концепції неліберальної демократії як одного з різновидів дефектних демократій.

Виклад основного матеріалу. Змістове наповнення розуміння демократії напряму залежить від обраного методологічного підходу до трактовки її сутності. Наприклад, у межах традиційного підходу наголос робиться на інституціональній розбудові держави і суспільства, яка ґрунтується виключно на законних засадах. З точки зору біхевіоризму в центрі уваги перебуває поведінка суб'єктів, в основі якої лежать демократичні норми та принципи. В аспекті функціоналізму увага концентрується на конституційних засадах діяльності. Нормативізм виходить з оцінки наближення до ідеальної моделі: з правовою державою і громадянським суспільством.

Незважаючи на розмаїття теоретичних підходів до визначення поняття «демократія», західні дослідники готові визнавати політичну систему демократичною, якщо вона має мінімальний набір формальних ознак, до яких належать такі:

- загальні виборчі права громадян;
- можливість для громадян претендувати на отримання виборчих посад;
- регулярне проведення вільних, конкурентних і справедливих виборів;
- наділення обраних посадових осіб конституційним правом контролю за урядовими рішеннями;

- відсутність утисків стосовно політичної опозиції;

- право громадян створювати незалежні асоціації і організації (включаючи незалежні політичні партії і групи інтересів) та приєднуватися до них;

- вільний доступ громадян до джерел альтернативної інформації.

Зростання кількості «нових демократій» поставило на порядок денний питання про їх типологізацію. Натепер говорити про єдину, загальноприйнятну точку зору щодо типології сучасних форм демократії поки не доводиться. Більшість дослідників не стільки виокремлюють окремі типи (або підтипи) нових демократій і описують їхні особливості, скільки констатують їх відмінності від розробленої, ідеальної моделі розвинутого і стійкого демократичного устрою. Таким чином, у політологічній науці сформувалася низка концепцій демократії «з прикметниками», однією з яких є неліберальна демократія.

Слід відзначити, що серед дослідників відсутній єдиний підхід до визначення «недосконалостей» сучасної демократії. Виходячи з власного уявлення про демократичний ідеал, прихильники певної концепції демократії можуть знаходити недоліки у тих її якостях, що є позитивними для інших концептуальних підходів.

З формальної точки зору неліберальною демократією може бути будь-яка демократія, яка не є ліберальною демократією в класичному розумінні. Наприклад, американський дослідник Ф. Закарія пропонує типологізацію демократії, заснованої на протиставленні ліберальної демократії (*liberal democracy*), як явища цілком позитивного, демократії неліберальній (*illiberal democracy*), яка перешкоджає формуванню республіканських порядків, адекватних сучасним вимогам.

Разом із тим слід відзначити, що термін «неліберальна демократія» не повністю передає значення англійського «*illiberal democracy*». У разі використання терміна «неліберальна демократія» мається на увазі, що цьому типу демократії поки не притаманні повною мірою справжні цінності лібералізму, а не підкреслюється її ворожість ліберальній демократії як інституту або поширеній практиці (і тому не використовується термін *non-liberal democracy*). Неліберальна демократія найчастіше виникає в умовах копіювання демократичних порядків у країнах, які не мали довготривалої демократичної традиції (наприклад, Китай і Росія) [1, с. 89–96].

Значна кількість «нових демократій» визначаються як неліберальні та дефектні. Вони являють собою держави, які відійшли від авторитарного режиму, але опинилися в незавершеному статусі, що заморожується і характеризується відносною стабільністю. Дефектні демократії не забезпечують достатньою мірою захист політичних свобод

громадян, обмежуючи замість цього базові права, щоб надати переваги групам, які перебувають при владі в державі або відіграють провідну роль у суспільстві. Водночас ці країни демонструють прогрес у сфері забезпечення політичної участі, особливо в питаннях проведення вільних і справедливих виборів. Проте є й серйозні слабкості, які досить часто виявляються одночасно.

Дефекти, пов'язані зі змістом конституції або із забезпеченням верховенства права, є перешкодою здебільшого для існування належного рівня горизонтальної підзвітності, адекватних механізмів стримувань і противаг та громадського контролю за керівниками. Як правило, все це супроводжується зловживанням владою і корупцією. Президентська форма державного правління особливо страждає від цієї проблеми.

Іншою ознакою є низький рівень забезпечення громадянських прав або зовсім відверті порушення прав людини, що свідчать про недостатній рівень забезпечення верховенства права. Як правило, це поєднується з управлінськими недоліками.

Третьою типовою ознакою дефектних демократій є існування впливових груп, які володіють правами, що перебувають поза межами регулювання демократичних норм. У багатьох країнах військові є однією із таких груп; вони самі підкреслюють свій особливий політичний статус. Але все-таки є і інші групи – великі землевласники, духовництво, мафія, які вимагають особливих прав. Це все може призвести до ситуації, коли обрана посадова особа насправді не має у своїх руках ефективної управлінської влади.

Таким чином, слід відзначити, що терміни «неліберальна демократія» та «дефектна демократія» в сучасному політологічному дискурсі часто використовуються як синоніми, але, на нашу думку, це не тотожні поняття і «неліберальну демократію» необхідно розглядати як різновид «дефектної демократії», тому в контексті цього на особливу увагу заслуговує концепція «дефектної демократії» В. Меркеля.

На думку німецького політолога Вольфганга Меркеля, ліберальна (або, як він її називає, вбудована) демократія складається з п'яти режимних частин:

- 1) демократичного виборчого режиму;
- 2) прав політичної участі;
- 3) громадянських свобод;
- 4) горизонтальної підзвітності;
- 5) гарантії того, що демократично обрані представники здійснюють ефективне врядування [3, с. 36].

Відповідно, залежно від порушення тієї або іншої режимної частини, можна говорити про такі характеристики дефектних демократій:

1. Вільні, конкурентні та чесні вибори, в яких бере участь більшість населення, проте окремі

групи та/або особи з певних причин виключаються з виборчих змагань.

2. Законодавство гарантує політичні права, але в політичній практиці відбувається певне обмеження права на політичну організацію та комунікацію.

3. Законодавство гарантує права і громадянські свободи, але маються порушення групових прав та індивідуальних свобод на користь соціальної більшості.

4. Розподіл державної влади на три автономні гілки не завершений, відчувається пріоритет виконавчої влади стосовно законодавчої та судової, система стримувань та противаг не працює належним чином.

5. Урядування здійснюється структурами, що набули легітимність внаслідок виборів, але окремі його сфери зарезервовані за приватними силами.

Таким чином, В. Меркель та А. Круассан визнають дефектні демократії як системи врядування, що характеризуються наявністю значимого та дієвого виборчого режиму, який регулює доступ до влади (вільні, таємні, рівні та загальні вибори), проте вони мають суттєві функціональні обмеження інститутів, що забезпечують політичну участь та захист базових політичних прав і громадянських свобод, а також неефективний горизонтальний контроль над демократично легітимною владою [4, с. 4].

Разом із тим слід відзначити, що дефекти демократії в одній режимній частині зачіпають й інші, порушуючи демократичне функціонування всієї політичної системи, тому, враховуючи це, дослідники виділяють кілька типів дефектних демократій.

Типологія дефектних демократій передбачає їх розподіл на чотири субтипи:

– «ексклюзивна демократія» (спричиняється пошкодженнями у виборчій системі та сфері політичних прав);

– «демократія з анклавом» (виникає у разі пошкодження ефективності демократичної влади, зумовленого тим, що певні структури врядування випадають з-під контролю демократично створених інститутів та одержують можливість контролювати його окремі сегменти);

– «неліберальна демократія» (характеризується пошкодженням верховенства права);

– «делегативна демократія» (викликана до життя пошкодженням горизонтальної підзвітності демократичної влади) [2, с. 117–119].

На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує саме неліберальна демократія, яка є найпоширенішим субтипом дефектної демократії в сучасному світі і до якої можна також віднести і Україну.

У контексті неліберальної демократії порушення демократичних стандартів може знаходити своє відображення у двох різних сферах:

1) сфері громадянських свобод, обмежуючи свободу слова, інформації або асоціацій;

2) сфері відносин між громадянами та державою, порушуючи рівний доступ громадян до суду, їх рівність перед законом та право меншин на захист [5, с. 12].

Унаслідок порушення громадянських прав і свобод законодавчою та/або виконавчою владою, а також неефективності їх захисту судовою ці дефекти обмежують конституційний та правовий характер держави [2, с. 119].

Висновки. Неліберальну демократію в концептуальному плані слід розглядати як субтип дефектної демократії, для якої притаманні порушення у сфері забезпечення верховенства права.

Складність і суперечливість демократичного розвитку потребує не простого засвоєння наявного досвіду інших країн, а передбачає його творчий аналіз з метою адаптації до національних традицій та викликів часу.

Подальша демократизація видається важким, але посильним завданням для неліберальних демократій, у тому числі і для України. Підвищення рівня політичної та правової культури громадян, а також активізація політичної участі сприятимуть формуванню сильного громадянського суспільства, яке здатне дати поштовх для проведення реформ, результатом яких може стати усунення дефектів неліберальної демократії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закария Ф. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами / пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. Москва : Ладомир, 2004. 383 с.
2. Романюк О.І. Що таке «дефектні демократії» і якими вони бувають. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Політологія* / редкол.: А.П. Гетьман та ін. Харків : Право, 2017. № 2 (33). 396 с. С. 114–123.
3. Merkel W. Embedded and Defective Democracies. *Democratization*. 2004. Vol. 11, No. 5. P. 33–58.
4. Merkel W. Formale Institution und informale Regein in defecten Demokratien / W. Merkel, A. Croissant. *Politische Vierteljahresschrift*. 2000. Bd. 41. No. 1. P. 3–30.
5. Puhle H.J. Democratic Consolidation and “Defective Democracies”. Facultad de Derecho Universidad Autonoma de Madrid, Estudio/Working Paper 47/2005. URL: www.uam.es/centros/derecho/cpolitica/papers.htm.